

MEGSZAKADT KAPCSOLAT

MAX WEBER ÉS A GAZDASÁGTUDOMÁNYOK

KEITH TRIBE

„A gazdaságtudomány története helyet ad a marxista elméletnek, legrosszabb esetben mint érdekes furcsaságnak, viszont figyelmen kívül hagyja Max Weber s általában is azt a »gazdaságtörténetet«, amelynek iskolájában nevelődött. Az elméleti közgazdaságtan tudományos diadala – általános gazdaságtanként marginalista változatában, illetve különböző modern kidolgozásaiban – közgazdászként szentesítette Marxot, egyben érvénytelennek minősítve rendszerét, mivel periferikusnak minősülő hipotéziseken alapult. Weber ezzel szemben meghagyta a szociológusoknak. Azok viszont – a saját diszciplínájuk történetében – kétségkívül őseik közt tartották számon Weber mellett Marxot is, de eközben nem vették figyelembe azt a sajátos politikai gazdaságtant, amely e két szerző »szociológiai« vizsgálódásainak valódi mátrixa, s amely összeköti őket: a történeti és összehasonlító típusú politikai gazdaságtan, amely feltárja és egymáshoz kapcsolja a különféle gazdasági formációk társadalmi, jogi és politikai feltételeit.” (Catherine Colliot-Thélène)¹

Ha egyetértünk azzal a széles körben elterjedt nézetel, hogy Weber semmilyen értelemben „nem volt közgazdász”, akkor persze azon sem lepődünk meg, ha munkásságának alig volt visszhangja a XX. század közgazdászainak körében, és semmi sem állta útját annak, hogy „szociológusként” tiszteljék. De ha nem a későbbi, XX. századi közgazdászokhoz, hanem saját kortársaihoz mérjük Weber, akkor szerintem valamilyen értelemben igenis „közgazdász” volt, s akkor a Catherine Colliot-Thélène által felismert probléma releváns kérdést vet fel. Akkor Weber munkásságának visszhangtalansága a XX. századi közgazdaságtanban a közgazdaságtan történetének része, nem pedig életművének egyik jellegzetes sajátossága. Ezt a szá-

lat szeretném most felvenni – Sherlock Holmes módjára, aki rájött, mennyire jelentőségteljes, hogy „a kutya semmit sem csinált az éjszaka”:² nem azt akarom megmagyarázni, valami mitől lett „izgalmas”, hanem azt, mi a jelentősége annak, hogy határozott érdektelenség fogadta.

Két külön problémával van dolgunk. Az első: hol helyezhető el Max Weber kora tudományos térképén? Akik azt állítják, hogy Max Weber sohasem volt „igazi közgazdász”, rendszerint arra hivatkoznak, hogy semmivel sem gazdagította a gazdaságelméletet. Ezzel szemben azzal az ellenvetéssel élhetünk, hogy ilyesmit számos „közgazdász” kortársa sem nagyon tett. Téves beállítás, hogy a „közgazdász szakma” túlnyomórészt elméleti foglalatosság: sosem volt az, ma sem az abban az értelemben, ahogyan a tudománytörténet és -filozófia az elméleti munkát érteni szokta.³ Max Weber neves angol kortársai közül a gazdaságtan vagy a kereskedelem professzora volt Sydney Chapman (Manchester), John Clapham (Leeds), Edward Gonnor (Liverpool) és Edwin Cannan (London School of Economics), akiket senki sem sorolt az olyan teoretikusok közé, mint amilyen Marshall, Pigou vagy Edgeworth volt, de azért az fel sem merült, hogy ne lennének „igazi” közgazdászok.

A második probléma, hogy az a vélemény, mely szerint Weber „nem volt közgazdász”, csak Weber írásainak témáját és általános irányultságát kimondatlanul is a modern közgazdaságtanével összevetve tűnik elfogadhatónak. Ez persze időben módosuló mérce, nem történeti, hanem analitikus, és a rá hivatkozó ítélet elfogadhatósága összefügg azzal, milyen fejlődési utat járt be a gazdaságtan tudománya a XX. század folyamán. Max Weber persze hogy nem közgazdász abban az értelemben, amelyikben Paul Krug-

1 ■ Catherine Colliot-Thélène: *Études webériennes. Rationalité, histoires, droits*. PUF, Paris, 2001. (4. fejl.: Max Weber et l'héritage de la conception matérialiste d'histoire). 113. old.

2 ■ Arthur Conan Doyle: *Silver Blaze* (Az elbeszélés címe a magyar fordításban: *Ezüstcsillag*).

3 ■ Mint alább kifejttem, a modern közgazdaságtan kétségtelesenül formalizáltabb lett, ám formalizmusának „elméleti” tartalma rendkívül primitív.

4 ■ Vö. Scyld Berry: Botha's Fastest Hundred. In: Ramachandra Guha (ed.): *The Picador Book of Cricket*. Pan Macmillan, Basingstoke, 2001. 194–200. old.

5 ■ Ekkoriban Henderson, aki 1936-ban kitüntetetéssel végezte közgazdaságtani tanulmányait Cambridge-ben, politikai gazdaságtant oktatott az Edinburgh-i Egyetemen; a háború után ő lett a gazdaságelmélet első professzora Manchesterben, majd 1950-ben a pittsburgh-i Carnegie Institute of Technologyban vált állást, ahol társszerzője volt a lineáris programozás első tan-

könyvének. Korai halála (1954-ben) megakadályozta, hogy az 1960-as évek nemzedéke egyik vezető elméleti közgazdász legyen. A *Wirtschaft und Gesellschaft* első négy fejezete angol fordításának részletes történetéről – amely végül is Talcott Parsons kiadásában *The Theory of Social and Economic Organization* címmel jelent meg 1947-ben – lásd tanulmányomat a Klaus Lichtblau szerkesztésében megjelenő *Max Webers „Grundbegriffe”. Kategorien der kultur- und sozialwissenschaftlichen Forschung* (VS, Wiesbaden) c. kötetben.

6 ■ Steven Grosby közlése (2005. május 16.) a szemináriumot ugyancsak látogató Edward Shils megjegyzései kapcsán. Stigler a *Palgrave Lexikon*ba Knightről írott szócikkében említi, hogy e szemináriumra járt, lásd John Eatwell et al. (eds.): *The New Palgrave. A Dictionary of Economics*. III. köt. Macmillan, Basingstoke, 1987. 56. old. Köszönettel tartozom Knut Borchardt professzornak, aki e hivatkozásra felhívta a figyelmemet.

7 ■ A kivételek egyike Stigler futó utalása Weber 1908-as tanulmá-

man az, de ha ezt a mércét kell alkalmaznunk, akkor a gazdasági elemzés egész története nagy nehézségbe ütközik. A közgazdászok egymást követő nemzedékei nagyjából ugyanúgy hátrasorolódnak és visszavonulnak, mint a krikettjátékosok. Lehet, hogy Ian Botham már nem játszik Anglia csapatában, de ez nem jelenti azt, hogy már nem számít ragyogó krikettjátékosnak – mindig is az marad.⁴ Max Weber mindkét legfontosabb korai angolra fordítója éppenséggel kiváló közgazdász volt: Frank Knight, a közgazdaságtan chicagói professzora 1927-ben adta ki az 1923-ban megjelent *Wirtschaftsgeschichte* fordítását; az 1930-as évek második felében pedig William Hodge könyvkiadó (London–Edin-burgh) Alexander Hendersont bízta meg a *Wirtschaft und Gesellschaft* első két fejezetének lefordításával.⁵ Tehát neves közgazdászok még az 1930-as évek végén is egyértelműnek látták Max Weber jelentőségét.

Az 1940-es években viszont két, egymással ellentétes, de egymást kiegyensúlyozó fejlemény gyakorolt hatást Max Weber megítélésére. Egyrészt befejeződött az egyetemi közgazdaságtan átalakulása azzá a lényegében formális és matematikai jellegű, konvencionizált neoklasszikus közgazdaságtanná, amely a gazdasági elemzést öntudatosan leválasztotta az addig hozzá kapcsolódó társadalomtudományokról. Az 1920-as évek végén és az 1930-as években még nem volt abban semmi szokatlan, ha egy közgazdász érdeklődött a módszertani kérdések s ennek folyamánaként – Max Weber írásai iránt. A harmincas évek derekán Frank Knight a Chicagói Egyetemen szemináriumot tartott a *Wirtschaft und Gesellschaft*ről, s hallgatói között ott volt többek közt Milton Friedman és George Stigler is.⁶ Friedman ezután egy olyan közgazdaságtani módszertan kidolgozásába fogott az ötvenes évek elején, amelyben nem számítottak sem a feltevések, sem az eljárások, hanem egyes egyedül az előre jelzett eredmények. A szakma lelkesen magáévá tette ezt a módszertani nihilizmust, teljes közönnyel a társadalomtudományos módszertan iránt, ami a közgazdaságtanban csak jobb híján bukkant fel. Az új, neoklasszikus ortodoxia úgy módosította a közgazdaságtan definícióját, hogy nem maradt benne tere a gazdasági cselekvés és kalkuláció weberi módszerű vizsgálatának. Következésképp életműve el is tűnt az

angol nyelvű közgazdász szakma radarképernyőjéről.⁷ Azóta az egyetemeken világszerte művelt közgazdaságtan skizofrénné vált: az elsősőknek tanított alapelvek nagyjából kapcsolódnak a diszciplína XX. század eleji formájához. Viszont a tudományos kutatói gyakorlat az adatok modellezésére irányul egy olyan mindenre alkalmazható egységes módszert követve, amely azt a fajta következetes induktívizmust képviseli, amely mellett annak idején Gustav Schmoller kardoskodott, s amely csak azóta valósítható meg, hogy már rendelkezésre állnak az egyre nagyobb adathalmazok, és könnyen hozzáférhető a feldolgozásokhoz szükséges számítógépes kapacitás.⁸

Mindez még csak a befogadási folyamat negatív oldala. A pozitív oldalon az 1940-es és a kora ötvenes évek fordítási hulláma áll, amikor megjelentek angolul Max Weber írásai, hogy megszilárdítsák a szociológia alapító atyjaként kijelölt pozícióját. Ebben a folyamatban egymással versengett Talcott Parsons, Edward Shils és a Hans Gerth – Wright Mills páros: a Weber-fordításokon kívül mind a „hármán” meghatározó jelentőségű tankönyveket is publikáltak ebben az időszakban.⁹ Tudtommal még nem került sor a szociológiatörténet e döntő fázisának dokumentálására, de nincs okunk kételkedni abban, hogy ez a kezdeti amerikai igyekezet széles körű hatást gyakorolt a szociológia nemzetközi fejlődésére az 1950–60-as években. Am most nem ez a „sikertörténet” érdekel bennünket, hanem arra keresünk magyarázatot, amire Colliot-Thélène hívta fel a figyelmet: hogyan lehetséges, hogy valakit, aki az 1890-es évek közepén Németország vezető pénzügyi közgazdászáként kezdte pályáját,¹⁰ majd e tárgy professzora lett Freiburgban, Heidelbergben, Bécsben s végül Münchenben, szociológusként tartsanak számon, de sohasem „igazi közgazdászként”?

Ha ez utóbbi állítás igaz volna, nem lenne semmi különös abban, hogy Webert mellőzték a gazdaságtudományok későbbi fejlődése során. Ezt támasztja alá egykori freiburgi diákja, Robert Liefmann visszaemlékezése is, aki 1897-ben doktorált nála a kartellek témájában. Knut Borchardt hívja fel a figyelmet Liefmann egy írására, amelyben így emlékezett témavezetőjére: „Ellenvetéseimet az elgondolásaival szemben [gyakran] csak írásban mertem kifejteni, noha rendkí-

nyára a pszichofizikáról, lásd George Stigler: The Development of Utility Theory II. *Journal of Political Economy*, 58 (1950), 377. old.

8 ■ Ezzel új megvilágításba kerül az egykori *Methodenstreit*: a szokványos elbeszélés paradox megfordításával Schmoller mellé állítja a modern közgazdaságtant és Menger oldalára a „klasszikus” megközelítés híveit. E fejlemények egyes vonatkozásait tárgyalja David Colander: The Death of Neoclassical Economics. *Journal of the History of Economic Thought*, 22 (2000), 127–143. old. Colander szerint a „neoklasszikus közgazdaságtan” 1870 táján jött létre és az 1940–50-es években alakult át a modern gyakorlattá. En inkább egy háromfázisú evolúcióról beszélnek: az 1870-es évek új „közgazdaságtanát” az 1920-as évektől kezdve fokozatosan kiszorította a – Colander által körvonalazott – neoklasszikus irány, amelyet viszont csak akkor válthatott fel az egyszerű, teóriamentes induktívizmus, amikor a személyi számítógépek elterjedésével lehetővé vált evolúciós előrehaladása.

9 ■ Talcott Parsons először kiadta Webert (*Theory of Social and Economic Organization*. Ford. A. R. Henderson és T. Parsons. William Hodge, London, 1947.), azután a saját, *The Social System* c. munkáját (Free Press, Glencoe, 1951.), majd annak az Edward Shilsnek a társszerzőjeként dolgozott a *Towards a General Theory of Action* c. könyvön (Harvard University Press, Cambridge, 1951), aki 1949-ben megjelentette angolul Weber válogatott metodológiai tanulmányait *The Methodology of the Social Sciences* címmel (ford. E. Shils és H. A. Finch. Free Press, New York, 1949.). Gerth és Mills 1946-ban adta ki a *From Max Weber* című válogatást (Oxford University Press, New York, 1946.), majd 1954-ben *Character and Social Structure* című közös művüket (Routledge and Kegan Paul, London, 1954.).

10 ■ Lásd a *Max Weber Gesamtausgabe* I/5. kötetét: *Börsenwesen. Schriften und Reden 1893–1898* (hg. Knut Borchardt – Cornelia Meyer-Stoll). J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen, 1999.

vül megértően próbálta követni ezt a számára idegen gondolkodásmódot.”¹¹

De vajon Liefmann teljesen megbízható tanú volna? Nézzük a következő véleményt: „[Otto Conrad] egy jelenleg Bécsben élő osztrák, titkár a kereskedelmi kamaránál. Autodidakta, aki nem járt ki egy szakmailag kompetens, értő iskolát, s meglévő képességei ellenére félig dilettáns. Zavaros, nem világos. Liefmann viszont még nála is rosszabb, noha egy német egyetem rendes tanára. A határtalan arrogancia és a teljes zűrzavar a legkellemetlenebb módon keveredik benne a lelkiismeretes gondosság teljes hiányával. A mások tanításaival kapcsolatos kijelentései gyakran szögesen ellentétesek az eredeti tanokkal és az igazsággal.”¹²

Böhm-Bawerknek jó oka volt rá, hogy lenullázza Liefmann, aki bírálta a bécsi közgazdaságtani iskolát, s ráadásul úgy vélte, ő maga meg is haladta a határháson-elméletet a maga „marginális jövedék” elméletével, amelyet 1907-ben jelentetett meg *Ertrag und Einkommen auf der Grundlage einer reinen subjektiven Wertlehre* címmel.¹³ De azt azért érdemes megjegyeznünk, hogy Böhm-Bawerk észrevételei Liefmann-nak nem elméleti kérdésekkel, hanem mások tanításával kapcsolatos kijelentéseire vonatkoznak. Ami legalábbis kételyeket ébreszt, elfogadjuk-e ennek a kortársnak a véleményét csak azért, mert kortársi vélemény.

Mindazonáltal igen korlátozott haszna volna, ha bizonyítani próbálnánk, hogy Weber igenis „igazi közgazdász” volt; jobb a kérdést nyitva hagyni, mint határozott igennel vagy nemmel megválaszolni.¹⁴ Catherine Colliot-Thélène fent idézett állításának lényege persze az, hogy a neoklasszikus elmélet XX. századi előretörése más fényben láttatja Marx és Weber viszonyát is. Ez viszont átvezet ahhoz a második és jóval fontosabb kérdéshez, hogyan lett a modern közgazdaságtan fejlődése során „régiz gazdaságtan” abból, ami Weber korában az „új gazdaságtan” volt. Weber 1898-as heidelbergi előadásainak vázlatából (*Grundriß*) kiderül, hogy elvetette a klasszikus értékelméletet, és elfogadta az új határháson-elméletet – amit a „gazdasági tevékenységnek” a *Wirtschaft und Gesellschaft*-ban használt fogalma is jelez; ugyanakkor határozottan és élesen elvetette minden eszköz visszavezetését „végző soron” a befektetett munka mennyiségeire – ami Marx klasszikus felfogásának az ismertetőjele.¹⁵ Marx gazdaságtana pontosan arra a klasszikus elméletre támaszkodott, amelyet Weber elméleti fejlődése során az 1880-as években maga mögött hagyott. Ricardo, Malthus és a két Mill klasszikus gazdaságtanától eltérően azonban a marxista „gazdaságtan” túlélt a XIX. századot. Ez jórészt a Szovjetunió létének járulékos hatásával magyarázható, ahol átvették és ápolták a marxizmus nyelvét, intézményes helyet biztosítva a gazdaságelmélet egy eladdig heterodox változatának. Ez viszont mintegy tükörképe volt annak, ahogyan a modern egyetem megteremtette a kibontakozó neoklasszikus elmélet mint egy új tudományos diszciplína pozícióját. Ebből fakadt, hogy miközben a „modern közgazdaságtan” a XX. század derekára formalizált

pedagógiává és bizonyos technikák készletévé vált, a marxizmus politikai gazdaságtan új, szívós ortodox változatai radikális, nem akadémikus alternatívát kínáltak a neoklasszikus tanoknak az 1950-es évekre már egyre konvencionálisabb és konzervatívabb együttesével szemben. De a neoklasszikus elmélet diszciplináris ortodoxiájával szemben látszólag radikális alternatívát képviselő marxizmus politikai gazdaságtan párhuzamos létezéséről alkotott kép pusztán érzékszálódás volt. Hiszen a marxizmus gazdaságtan antikapitalista retorikája mögött az a klasszikus elméleti építmény húzódott meg, amelyet a „marginális forradalom” és a bontakozó neoklasszikus elmélet már az előtörténethez sorolt; a „burzsoá közgazdaságtan” szemszögéből a marxizmus politikai gazdaságtan csak felújítása volt annak a tanak, amelyet az a „marginális forradalommal” már megalapozása pillanatában elvetett.

A korai marginalizmus és a marxizmus politikai gazdaságtan alapvetései közti antinómia tanúbizonysága Buharin először 1919-ben kiadott munkája, *A járadékos politikai gazdaságtana*. Előszava részletezi a kutatás hátterét, félelmetesen megelőlegezve a mai tudományos munkák előszavából ismert köszönetnyilvánítást a támogatásokért.¹⁶ Amikor megszökött Szibériából, Buharin először Bécsbe utazott, ahol Böhm-Bawerk előadásait hallgatta, és végigolvasta az osztrák közgazdaságtani irodalmat az Egyetemi Könyvtárban. Amikor a háborús készülődés idején kitoloncolták Ausztriából, a svájci Lausanne-ban telepedett le, és ekkor Walras és Pareto műveit tanulmányozta, továbbá azt az angol nyelvű szakirodalmat, amely Walrasnak a közgazdaságtan nemzetközi fejleményeire fordított kitüntetett figyelmének köszönhetően megvolt a helyi könyvtárban. Aztán Stockholmba ment, ahol a Királyi Könyvtárban és a Kereskedelmi Főiskola könyvtárában folytatta kutatásait; Svédországból kitoloncoltatván az oslói (akkor még christianai) Nobel Intézet olvasótermébe tette át székhelyét, hogy

11 ■ Knut Borchardt: Max Weber's Writings on the Bourse: Puzzling out a Forgotten Corpus. *Max Weber Studies*, 2 (2002), 2. szám, 162. old., 59. lábjegyzetében idézi Liefmann írását a Felix Meiner szerkesztette *Die Volkswirtschaftslehre der Gegenwart in Selbstdarstellungen* c. kötetből (Felix Meiner Verlag, Leipzig, 1924. 157. old.). Liefmann életéről lásd Gerold Blümle – Nils Goldschmidt: Robert Liefmann – Querdenker und Regimeopfer. In: Nils Goldschmidt (hg.): *Wirtschaft, Politik und Freiheit. Freiburger Wirtschaftswissenschaftler und der Widerstand*. Mohr Siebeck, Tübingen, 2005. 147–176. old.

12 ■ Eugen von Böhm-Bawerk levele Knut Wicksellhez, 1913. december 4. Közli: K. H. Hennings: *The Austrian Theory of Value and Capital*. Edward Elgar, Cheltenham, 1997. 274. old.

13 ■ Borchardt professzornak köszönöm, hogy erre felhívta a figyelmem.

14 ■ Webernek a kortárs gazdaságelméletben való jártasságáról lásd tanulmányomat: Max Weber and the 'New Economics'. In: *International Symposium on Carl Menger and the Historical Aspects of Liberalism* (December 2004, Centre for Historical and Social Science Literature). Hitotsubashi University, Tokyo, 2005. 53–64. old.

15 ■ Colliot-Thélène: *i. m.* 111. old.

16 ■ Angol fordítása: Nikolai Bukharin: Preface to the Russian Edition of *The Economic Theory of the Leisure Class*. Martin Lawrence, London, 1927, 7. old.

17 ■ Ennek ékes példái közé tartozik a beszámítás, avagy hoz-

azután a munkát a New York-i Közkönyvtárban folytatva tegye teljessé ezt a szellemi körutazást. A kutatás bejáratán rendkívül átfogó, akkoriban egyenesen páratlan képet alkothatt az egykorú közgazdaságtanról, amit a belőle született könyv is bizonyít, amelyben Buharin pontosan azonosítja „a közgazdaságtan modern tudományának” elveit, amelyeket persze az értékteremtés folyamatát nemhogy megvilágítani, hanem éppenséggel elhomályosítani kívánó diskurzusnak minősíti.¹⁷ A későbbiekben egyetlen marxista kritikus sem foglalkozott ilyen behatóan a modern közgazdaságtan elméleti tétéleivel. Épp ellenkezőleg, a marxista politikai gazdaságtan zárt rendszere olyan autonóm önreferenciális diskurzust alakított ki, amely – ahogyan Paul Sweezynek a kapitalista fejlődésről írt 1942-es műve¹⁸ is bizonyítja – feleslegesnek tartotta, hogy a burzsoá ideológia egyik formájának tekintett neoklasszikus közgazdaságtannal foglalkozzék.

De ebben a történetben van még egy csavar. Ez a bezárkózás, a kortárs neoklasszikus közgazdaságtant csak kritika tárgyának tekintő álláspont lehetővé tette a marxista politikai gazdaságtan tartós fennmaradását, s így azt is, hogy szellemi erőforrásként szolgáljon a „polgári szociológia” bírálatában, amely Marxot szembesítette „a polgári szociológia alapító atyjának” beállított Weberrel. Ez volt a marxizmus fejlődésének harmadik, azaz a klasszikus közgazdaságtan fejlődésének (közvetve) a negyedik fázisa, noha az elmélet eredete már teljesen homályba veszett. A történeti egymásutánosság egyszerű tényénél fogva Weber munkásságát mint Marxra adott „választ” lehetett elővezetni – anélkül, hogy figyelembe vették volna, mit is gondolt és írt Weber kora marxizmusáról és szociáldemokráciájáról. Igaz, hogy a kronológia szerint Marx 1818-ban született, Weber pedig 1864-ben, tehát két-három nemzedékkel később, ebből azonban még semmi sem következik Webernek – aki mindössze hat évvel Marx halála után kezdett publikálni – Marx-

hoz való viszonyára nézve.¹⁹ Ráadásul Weber ifjúsága és Marx öregkora idején a közgazdaságtani elemzés gyökeres átalakuláson ment át: a társadalmi osztályok kölcsönhatása által uralt értékelmélet helyébe annak leírása lépett, hogyan teremt a gazdasági cselekvés gazdasági rendet. Az 1890-es évekre Weber már magáévá tette ezt az új szemléletet, a „kortárs közgazdaságtanról” kialakított teljesen modern képének köze sem volt Marxhoz. Vagyis Weber hiába „jön Marx után” az emberi élet kronológiáját és a közgazdaságtan fejlődő tudományát tekintve, a „marxi politikai gazdaságtan” valójában olyan XX. századi konstrukció, amelynek kidolgozására már Weber halála után került sor.

Marx politikai gazdaságtana az 1840-es évek Angliájának klasszikus gazdaságtanához kötődik, s alig számolt a későbbi fejleményekkel. Annak az új közgazdaságtannak viszont, amelyben Weber gondolkodott, egyszerűen egészen más volt a kiindulópontja: nem Mill vagy Ricardo klasszikus elmélete, avagy az ő munkásságuk marxi kifejtése kritikájának szánták. Jevons, Walras és Menger egymással párhuzamos törekvéseit az 1870-es években „marginális forradalomként” szoktuk ugyan emlegetni, valójában azonban a „marginális” terminust csak sokkal később kezdték alkalmazni az új közgazdaságtanra. Angolul először 1988-ban fordul elő P. H. Wicksteed *Alphabet of Economic Science* című munkájában (Macmillan, London), majd Alfred Marshallnál (*Principles of Economics*. Macmillan, London, 1890). Carl Menger írásaiban sem találjuk meg a *Grenznutzen* szót; először egy tanítványa, Friedrich von Wieser használja.²⁰ Ugyanígy a beszámítás (*Zurechnung, imputation*) terminus sem Menger írásaiban szerepel, hanem először Wieser egy másik művében fordul elő.²¹ A „neoklasszikus” jelzőt először – pejoratív hangsúllyal – Veblen ragasztotta Marshallra 1900-ben,²² amikor felfigyelt rá, hogy Marshall előszeretettel hangsúlyozza gondolatai folytonosságát a korábbi klasszikus közgazdaságtannal. A „marginalizmus” szót először J. A. Hobson használta egy módszertani irányt jellemezve 1914-es *Work and Wealth* című művében (Macmillan, New York), s bár ezzel a jelentéssel más írásaiban is felbukkant, egészen az 1930-as évekig egy kevésbé elfogadott neologizmusként csengett.

Vagyis mire a „marginalizmus” és a „neoklasszikus” szavak bekerültek az „új közgazdaságtan” általános önjellemzésébe, már egyáltalán nem volt benne semmi új. Mint Colander is megállapítja, az „új közgazdaságtan” konvencionálizálódott valamikor 1939 és 1947 – John Hicks *Value and Capital*, illetve Paul Samuelson *Foundations of Economic Analysis* című művének megjelenési dátuma – között.²³ Ettől kezdve a közgazdászok már nem Mengerről vagy Pigou-ról vitatkoztak, hanem Hicksről, Samuelsonról és társaikról. Pigou, Alfred Marshall kiszemelt örököse pedig a sztereotipikus „klasszikus” teoretikus pozíciójába szorult – így szerepel Maynard Keynes *Általános elméletében*²⁴ –, ami jól mutatja, hogyan fokozta le az „új

zárendelés (*Zurechnung*) részletes tárgyalása (90. skk. old.) és Gossen munkásságának értékelése (30. skk. old.).

18 ■ Paul M. Sweezy: *The Theory of Capitalist Development*. Monthly Review Press, New York, 1968. Sweezy a Harvardon dolgozó közgazdász volt, aki a harmincas évek végén jelentősen hozzájárult az akkoriban kibontakozó oligopólium-elmélet megalkotásához.

19 ■ Marx 1883-ban halt meg, Weber *Zur Geschichte der Handelsgesellschaften im Mittelalter* c. munkája pedig 1889-ben jelent meg. Marx kései írásaira persze betegsége már rányomta bélyegét, de a Vera Zaszulicshoz 1881-ben írt levélvázlatokat még fontos szöveggként tartják számon.

20 ■ Friedrich von Wieser: *Über den Ursprung und die Hauptgesetze des wirtschaftlichen Werthes* (1884). Verlag des Handelsblatts, Düsseldorf, 1999. (Klassiker der Nationalökonomie 62.)

21 ■ Friedrich von Wieser: *Der natürliche Werth*. Alfred Hölder, Wien, 1889.

22 ■ Thorstein Veblen: *The Preconceptions of Economic Science*. *Quarterly Journal of Economics*, 14 (1900), 2. szám, 261. old.: „az úgynevezett osztrák iskolát alig lehet megkülönböztetni a neoklasszikustól”.

23 ■ Colander: *i. m.* 133. old.

24 ■ John Maynard Keynes: *The General Theory of Employment, Interest and Money* (1936). In: *Collected Writings of John Maynard Keynes*. VII. köt. Macmillan, London, 1973. 2. fej.: *The Postulates of the Classical Economics*.

gondolkodást” „régii gondolkodássá” a posztklasszikus közgazdaságtan az 1930-as években. Az új orientáció kialakulásának folyamatát pontosan jelzi Stigler *Theory of Competitive Price* című 1942-es munkája, amelynek átdolgozott új kiadása 1947-ben *The Theory of Price* címmel jelent meg.²⁵ A bevezetőben Stigler olyan tudományként írja le a közgazdaságtant, mint amely a jelenségek közötti viszonyokról megfogalmazott általánosításokra támaszkodva, az előrejelzést lehetővé tevő általános törvényeket állapít meg. A tudományos törvények érvényessége – fűzi hozzá – kizárólag azon múlik, milyen szigorú logikával vezették le őket az előfeltevésekből.²⁶ (Ezt a gondolatmenetet fordítja meg nem sokkal később Friedman, amikor azt hirdeti, hogy nem az előfeltevések érvényessége, hanem egyedül az előrejelzések pontossága mérvadó.²⁷)

Hasonló eredményre jutott Roger Backhouse is, amikor azt elemezte, hogyan húzott Paul Samuelson demarkációs vonalat a „modern” közgazdaságtan és a „hagyományos” mikroökonómia között azzal, hogy tankönyve 5. kiadásában (1955) bevezette a „neo-klasszikus szintézis” fogalmát.²⁸ Mint korábban Keynesnél, itt is az „új közgazdaságtan” belül kerül sor határmegvonásra, amikor az már formalizált neoklasszicizmusként fogalmazta újra elveit. Ezen az új fejlődési fokon válik fontossá a matematika és a formalizálás szerepe, melyek jelentősége korábban elsősorban „elméleti” volt – abban az értelemben, hogy a matematika „nem alkalmazható bármire”. Noha gazdasági adatok az 1950-es évekre már bőségesen rendelkezésre álltak, a feldolgozásukhoz szükséges kapacitás nagyon szűk s ráadásul hozzáférhetőségét tekintve erősen korlátozott volt. A London School of Economicsn ebben az időben még nem mechanikus vagy elektronikus számítógépeket alkalmaztak, hanem női kutatási segéderőket, hogy egyszerű statisztikai műveleteket végezzenek az adatokon. Be lehetett jutni a National Physical Laboratory számítógépéhez – itt végezték el a számításokat a Phillips-görbéhez –, de a közgazdászok a legtöbb időt általában annak megvitására fordították, hogy melyik statisztikai becslés kiszámítását kérjék a „számító segéderőtől”, ha rájuk kerül a sor.²⁹ Ahhoz, hogy az „elméleti” modelleket alkalmazási eredményekre fordítsák le az adatkészletek ismételt betáplálásával – s a modern közgazdaságtani munka jórészt ezt jelenti –, szükség volt a személyi számítógépekre, általánosító elemzési technikákra, amelyeket addig csak az a kevés szerencsés ismert, aki könnyen hozzáfért az óriás számítógépekhez – melyek persze mai mércével igencsak kis kapacitásúak voltak.³⁰ Ugyanerre a következtetésre jut Robert Solow is: a személyi számítógépekkel sokkal könnyebben elvégzett modellálás iránti lelkesedés előntötte a szakmát, pedig az már amúgy is elméleti alapjai megállíthatatlan sorvadásától szenvedett.³¹

E rendkívül vázlatos áttekintés már körvonalazza annak magyarázatát, miért is esett ki Weber a közgazdaságtanból épp akkor, amikor világszerte a tár-

sadalomtudományok egyik vezető gondolkodójának kezdték tekinteni. De mit kezdett Weberrel Schumpeter, aki a század közepén bekövetkező haláláig a közgazdaságtan kanonikus történésze volt? A *History of Economic Analysis* legelső Weberre vonatkozó megjegyzése az egyik lábjegyzetben szerepel, ahol arról ír, hogy Alfred Marshall 1890-ben a „közgazdaságtan” megnevezéssel váltotta fel a „politikai gazdaságtan” terminusát: „Később Németországban ezzel párhuzamosan használt, bár kevésbé meggyökeresedett volt a *Sozialökonomie*, azaz társadalmi gazdaságtan megnevezés, s Max Weber volt az, aki legtöbbet tett e szó elterjesztéséért.”³²

Schumpeternek ez a munkája egy korábbi tanulmányát fejlesztette tovább, amely *Epochen der Dogmen- und Methodengeschichte* címmel a *Grundriß der Sozialökonomik* első könyvében jelent meg.³³ E munka szerkezetét megtartotta, de tartalmilag kiegészítette a Harvardon 1939 és 1948 között tartott *History of Economic Thought* című kurzusa anyagával – amely, mint korábban jeleztem, fontos állomása volt a „modern közgazdaságtan” fejlődésének. Weber-ről kialakított nézete változott is az idők folyamán: míg kezdetben egy kortárs – bár idősebb – tudósnak, az 1940-es években már szellemi előfutárának tekintti. Weberre vonatkozó ítéletei sok esetben azt a fajta félreértést mutatják, amely a század közepén volt gyakori, de Weber életében még nem volt tipikus. Ilyen

25 ■ Tekintettel arra, hogy Samuelson mérföldkőnek tekinthető műve (*Economics*, McGraw-Hill, New York, 1948.) főleg makroökonómiával foglalkozik, Stigler szövege hosszú éveken át a legrendszerezesebb és érthetőbb bevezetés volt a mikroökonómiába.

26 ■ George J. Stigler: *The Theory of Price*. Macmillan, New York, 1947. 3–4. old.

27 ■ Milton Friedman: *Essays in Positive Economics*. University of Chicago Press, Chicago, 1953.

28 ■ Roger Backhouse: *The Stabilization of Price Theory*. In: Warren J. Samuels – Jeff E. Biddle – John B. Davis (eds.): *A Companion to the History of Economic Thought*. Blackwell, Oxford, 2003. 308–309. old.

29 ■ A Bernard Coryval 1995. január 10-én készített interjú alapján, lásd Keith Tribe (ed.): *Economic Careers, Economics and Economists in Britain 1930–1970*. Routledge, London, 1997. 185. old.

30 ■ Ennek a fejlődési folyamatnak a legjobb leírása Mary Morgan: *Economics*. In: Theodore M. Porter – Dorothy Ross (eds.): *The Cambridge History of Science*. VII. köt.: *The Modern Social Sciences*. Cambridge University Press, Cambridge, 2003. 16. feje.

31 ■ „Amikor a tökéletesen előrelátó reprezentatív fogyasztó modelljébe beépítették a tökéletlen információt, a tökéletlen verseny, a tökéletlen árrugalmasság elemeit s egy icipicit még a lakosság heterogenitását is, akkor egyre közelebb került ahhoz a többé-kevésbé »keynesi« modellhez, melyet hiteltelenséget próbált. Lehetséges – bár távolról sem elkerülhetetlen –, hogy tíz év múlva már csak a modellező stratégiák tisztán technikai különbségei maradnak – eltekintve a szellemiségben mutatkozó különbségtől, hiszen az egyik oldal mindezen tökéletlenségeket a rendszer (kiiktatható?) hibáinak tekintti, a másik viszont a rendszer lényegének.” (R. M. Solow: *How Did Economics Get That Way and What Way Did It Get?* *Daedalus*, 126 [1997], 52–53. old.)

32 ■ Joseph Schumpeter: *History of Economic Analysis*. George Allen and Unwin, London, 1954. 21. old., 1. l.

33 ■ *Erstes Buch: Grundlagen der Wirtschaft*. II. köt., 19–124. old. Elizabeth Booddy Schumpeter a *History* szerkesztői bevezetőjében jelzi, hogy az *Epochen* előzménye viszont Schumpeter

például az a megjegyzése, hogy Sidgwick és Weber álláspontja szerint a tudós nem adhat gyakorlati tanácsokat, hiszen azok tudományosan bizonyíthatatlan, tudományon kívüli értékeléseket előfeltételeznek;³⁴ vagy az, hogy Weber társadalomtudományi logikája nem érinti az elemző tevékenységet. Ehhez Schumpeter még hozzáfűzte: „Ami azt illeti, gondolkodása kiteljesedése idején M. Weber nem habozott kijelenteni, hogy már amennyire szinte teljes járatlansága ellenére megítélheti, nincs elvi ellenvetése azzal szemben, amit a gazdaságelmélet művelői ténylegesen tesznek, de tőlük eltérően látja azt, amit valójában tesznek, azaz vitatta azt az ismeretelméleti értelmezést, amelyet saját eljárásukról adtak.”

S ehhez még egy lábjegyzetet is tett: „Ez készítette arra, hogy a marshalli értelemben vett gazdaságelmélet két elkötelezett hívét kérje fel, hogy megírják a *Grundriß der Sozialökonomik* »elmélet« fejezetét, illetve a tanok és módszerek történetének vázlatát. Ez ismét csak fontos tény, ha meggondoljuk, hogy olykor az intézményi közgazdaságtan bajnokaként emlegetik.”³⁵

Ez a „két elkötelezett” szerző persze nem más, mint Schumpeter és Friedrich von Wieser; az előbbi a gazdaságtanok elméletét, az utóbbi a kortárs gazdaságelmélet vázlatát írta meg a kötet számára.³⁶ Weber már 1908 vége óta Wiesert szerette volna megnyerni a *Grundriß* eme fontos részéhez, mellyel kapcso-

latban azt írta Siebecknek: „A fő dolog az, hogyan kap helyet az elmélet.”³⁷ Schumpeternek az ötletet, hogy Weber (az amerikai kontextusban) az intézményi közgazdaságtanhoz köthető, talán Wieser fejezetének angol fordítása adta, mely 1928-ban jelent meg Wesley Mitchell előszavával, aki felvetette, hogy Wieser *Társadalmi gazdaságtana* John Stuart Mill *Politikai gazdaságtanához* fogható, amely egykor, a XIX. század közepén a klasszikus közgazdaságtan végérvényes szintézisét nyújtotta. Majd így folytatta: „Am az összevetés Mill-lel bizonyos tekintetben nem méltányos Wieserrel szemben. A Társadalmi gazdaságtan az osztrák iskola első szisztematikus gazdaságelméleti értekezése, míg Mill munkáját megelőzően már több kísérlet is történt a klasszikus elmélet áttekintésére. Wieser gazdaságelmélete eredetibb is, mint Millé.”³⁸

Az, hogy Mitchell dicsért egy osztrák gazdaságelméleti értekezést, meglepő lehet a mára már bevett álláspontból,³⁹ amely szerint a húszas években a neoklasszikus gazdaságelmélet az intézményi gazdaságtant kiszorítva a „modern közgazdaságtan” szinonimájává lett. Mitchell kommentárja viszont azt a benyomást erősíti, hogy a húszas évek végén, sőt még a harmincas évek elején is sokszínűség és az ortodoxia hiánya volt a jellemző. Malcolm Rutherford kutatása szerint az intézményi gazdaságtan cseppet sem volt olyan lanckadó erő, hogy evvel indokolni lehetne, miért hagyta el a fiatal Talcott Parsons a Clarence Ayres képviselte intézményi gazdaságtant és Amherstöt,⁴⁰ ellenkezőleg, az „institucionalizmust” még a húszas évek második felében is sokan a gazdaságelemzés modern és ígéretes módjának tekintették, amely semmilyen szempontból sem az előretörő neoklasszikus ortodoxia „alternatívája”.⁴¹ Ebben az összefüggésben Wieser *Társadalmi gazdaságtana* a közgazdaságtan egyik érdekes felfogásának hasznos szintézisét képviselte, nem pedig egy alternatív tant.

Frank Knight is ebben a szellemben olvasta és fordította le Webert. 1930-ra már eltávolodott a fokozatos közelítés milli módszertani elvétől, és a weberi ideáltípusok és a megértő elv (*Verstehen*) elfogadására hajlott, tudván tudva, hogy nem vezet egyenes út az elmélettől a valósághoz az egyre kevésbé rossz közelítéseken keresztül – ami pedig a közgazdaságtani modellezés hallgatólagos előfeltétele a XXI. században.⁴² S mégis, Knight maga is egyik alakítója lett pontosan annak a chicagói közgazdaságtannak, amelyet a későbbiekben Stigler és Friedman képviselt. Ettől aztán az, hogy lefordította a *Wirtschaftsgeschichte*t, érthetetlen köztájétknak tűnt *Risk, Uncertainty and Profit* című alapvető könyve (Houghton Mifflin, Boston, 1921)⁴³ és az 1930-as évek végén, illetve az 1940-es évek elején kifejtett munkássága között. Már ez önmagában is mutatja egyrészt a „közgazdaságtudomány” viszonylagos nyitottságát az 1920-as években és a rá következő évtized elején, másrészt arra felhívást, hogy az „újabb”, modern közgazdaságtan csak később szűkítette a gazdasági elemzés fókuszát.

1911-es utolsó, Czernowitzban tartott előadása. („Editor's Introduction, vii. old.)

34 ■ Schumpeter: *History*, 540. old.

35 ■ Uo. 819. old.

36 ■ *Theorie der gesellschaftlichen Wirtschaft. Grundriß der Sozialökonomik. I. Abteilung: Wirtschaft und Wirtschaftswissenschaft.* J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen, 1914. 123–444. old.

37 ■ Weber levele Siebeckhez, 1908. december 26-án, in: Max Weber: *Briefe 1906–1908.* J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen, 1990. 705. old. (Max Weber Gesamtausgabe, Abt. Briefe, 5. köt. = MWG II/5) Majd alternatívaként Lexist javasolta, de végül nagyon elégedett volt az eredménnyel, még ha miatta át kellett is írnia a saját szövegét, vö. Weber levele Siebeckhez, 1914. április 15. In: MWG II/8. 623. old.

38 ■ Wesley C. Mitchell: Foreword. In: Friedrich von Wieser: *Social Economics.* George Allen and Unwin, London, 1928. ix. old.

39 ■ E bevett felfogás újabb megfogalmazása például Yuval P. Yanay: *The Struggle over the Soul of Economics. Institutional and Neoclassical Economists in America between the Wars.* Princeton University Press, Princeton, 1998.

40 ■ Camic például ezzel magyarázza, miért ment át Parsons Amherstből a Harvardra, lásd Charles Camic: Introduction. Talcott Parsons before The Structure of Social Action. In: uő (ed.): *Talcott Parsons. The Early Essays.* University of Chicago Press, Chicago, 1991. xxii. old.

41 ■ Malcolm Rutherford: Understanding Institutional Economics 1918–1929. *Journal for the History of Economic Thought*, 22 (2000), 304. old.

42 ■ Ross B. Emmett: Introduction, in: *Selected Essays by Frank H. Knight.* Chicago University Press, Chicago, 1999. xiv–xv. old. Knight 1930-ban Ausztriában és Németországban járt, s Bécsben „Ist wertfreie Nationalökonomie möglich?” (Lehetséges-e az értékmentes nemzetgazdaságtan?) címmel tartott előadást. Lásd még: Ross Emmett: Frank Knight, Max Weber, Chicago Economics and Institutionalism. *Max Weber Studies* 2006, Beiheft 1, 101–119. old.

43 ■ Vö. Emmett (ed.): *Selected Essays by Frank H. Knight.*

Ennélfogva annak a rejtélynek a tisztázása, amelyet a tanulmányom elejére illesztett, Catherine Colliot-Thélène-től származó idézet jelzett, a XX. század első fele társadalomtudomány-történetének újraértelmezésétől várható. Az átértelmezés eredménye nem lehet egy lineáris evolúciós folyamat, amelynek során mondjuk az 1900-as évek elején lefektetett elveket és előfeltevéseket egyszerűen kiküszöbölték, felváltották az önállóságukat megteremtő különböző diszciplínákban megfogalmazott későbbi, „modernebb” változatok. Vagy egy másik metaforával élve: e történetet talán a geológiai idő analógiájára kellene megírni, melyben a régi rétegeket meghatározott kronológiában újabbak borítják be, de azután a földmozgások és eltolódások felforgatják a geológiai időben egymásra került rétegek egymásutánját vagy éppenséggel a rétegek egymásba csúsznak, és a kronológiát átrendező új egymásutániságot hoznak létre. Ez leginkább a történeti idő Louis Althusser által kifejtett felfogására emlékeztet: különböző történeti „sebességek” élnek egymás mellett, a „régit” mint „újat” találják föl, miközben azt, ami esetleg valóban új, egy ideig vagy akár örökre figyelembe sem veszik. Így tehát az, amit ma „marxi közgazdaságtannak” hívunk, a látszat ellenére csak Weber halála után jött létre. A „modern közgazdaságtan” mint neoklasszikus közgazdaságtan az 1940-es években formálódik és csak az 1950-es években válik egyetemesen elfogadottá. Kora mércein mérve Weber mindig sokkal inkább közgazdász volt, semmint szociológus. Az a kijelentés ugyanis, hogy Weber „nem közgazdász”, a XX. század közepi neoklasszikus forradalom idején fogalmazódott meg, meghagyva Webert a háború után az Egyesült Államokban kidolgozott új szociológiának, amely éppoly távol áll a századelő szociológiájától, mint a neoklasszikus közgazdaságtan a századelő közgazdaságtanától. A neoklasszikus közgazdaságtan kritikusaként lép fel az a marxista politikai gazdaságtan, amelynek elméleti alapelvei valójában a XIX. század közepén jöttek létre, de tovább élnek, s ennek során olyan szociológiai dialógust teremtenek Marx és Weber között, melyből épp csak az a politikai gazdaságtan marad ki, amelyről mindketten gondolkoztak. Hogy ez a Marx–Weber dialógus eleve egy XX. század végi konstrukció, az nyomban kiderül, ha összevetjük Marxnak az 1870–80-as évek fordulóján keletkezett írásait Weber korai íásaival. Alig tíz év van köztük, de ellentétük oly radikális, hogy akár egy évszázad is elválaszthatná őket: ez valóban a „régiek” és „újak” ellentéte.

Ami nem jelenti, hogy a modern közgazdaságtannak nincs mit tanulnia Max Weberől. Befejezőképp három megjegyzést tehetünk.

Először is a közgazdászok beismerhetnék, hogy alaptalan a közgazdasági modellezésre összpontosító törekvésük kimondatlan előfeltevése, nevezetesen hogy a világ, az egyre jobb modellekhez vezető fejlődésnek hála, mind jobban megközelíthető és megismerhető. Noha maga Weber hangsúlyozta, hogy „a módszertannál semmi sem lehet rosszabb”, az a

megvetés, amellyel a közgazdászok a társadalomtudományok módszertani vitáihoz fordulnak, csak azt mutatja, mennyire nem képesek reflektálni a saját munkájukat meghatározó célt.

Másodsor, ahelyett, hogy rábíznák magukat a valóságot állítólag egyre pontosabban megközelítő modellekre, noha e valóság végérvényes döntése sohasem érkezik el, az ideáltípusnak mint az elemzést irányító típusalkotásnak a weberi felfogása növelhetné az érvelések heterogenitását.⁴⁴ A mai vezető közgazdaságtani folyóiratokból jól látható, hogy a ma uralkodó modellezési technika leginkább vigasztaló pótlékként szolgál: egy modell föllállítása vagy a korábbi egy-két részletének megváltoztatása, rajta valamilyen adathalmaz végigfuttatása és a statisztikai eredmények rövid kiértékelése – ez az egyszerű, de hajthatatlan eljárás segít kizárni azt a fajta reflexiót, amit az ideáltípusos módszer kikényszerítene.

Harmadszor, a metaforikus bütyköléstől a közgazdászok visszatérhetnének ahhoz a gondolathoz, hogy az elemzés nem több, de nem is kevesebb, mint iránymutatás az ítéletalkotáshoz, amely nem pótolható azzal, ha mechanikusan a modellekre hagyatkoznak. Max Weber receptje a modern politikusnak „szemmértéket és ítélőerőt” írt elő, azt a képességet, hogy világosan elemezze az eseményeket, és olyan ítéleteket alkosson, amelyek alapján cselekedhet. Lehet, hiú remény, hogy a közgazdaságtanból még egyszer a „hideg fejjel, de égő szívvel”⁴⁵ meghozott döntések eszköztára, az ítéletalkotásban helyet kapó elemzés motorja lesz – de mindenképp érdemes törekedni rá. □

Wessely Anna fordítása

44 ■ Weber maga is így gondolkodott a közgazdaság-tudományról: „kiderül, hogy a gazdaságmélet voltaképp »ideáltípus« fogalmak gyűjteménye. Ami annyit tesz, hogy tantételei gondolatilag megkonstruált történések sorát alkotják, mely történések a mindenkor történeti valóságban ilyen »ideális tisztaságban« ritkán vagy egyáltalán nem fordulnak elő, de amelyek másrészt – mivel elemeik a tapasztalatból származnak és csak gondolatilag fokozzák őket racionálissá – egyaránt használhatók az elemzés heurisztikus eszközeként és konstruktív eszközként az empirikus sokrétűség bemutatásakor.” (Die Grenznutzenlehre und das „psychophysische Grundgesetz”. In: *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre*. J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen, 1983. 373–374. old.)

45 ■ „Leghőbb vágyam és legfőbb célom, hogy szerény képességeimmel és véges erőmmel is arra törekedjem, hogy növeljem azok számát, akiket Cambridge – az erős férfiak nagyszerű anyja – kiküld a világba, hogy hideg fejjel, de égő szívvel legjobb képességeiket annak szenteljék, hogy megküzdjenek a körös-körül tapasztalt társadalmi szenvedéssel, hogy addig ne legyen nyugtuk, míg mindent meg nem tettek azért, hogy feltárják, mennyiben lehet mindenki számára elérhetővé tenni egy művelt és nemes élet anyagi eszközeit.” (Alfred Marshall: *The Present Position of Economics. An Inaugural Lecture*. Macmillan, London, 1885. 57. old.)